LINDHOLM
RESTAURERING AB
tekniska och antikvariska projektörer

Saluhall och panncentral i Brunnsbo

Göteborg 2025-03-18

LINDHOLM
RESTAURERING AB

Drottninggatan 29
41114 GÖTEBORG
Tel: 031-336 09 40

anna@lindholm-restaurering.se
www.lindholm-restaurering.se

Omslagsbild: Foto Anna Rodin

Innehåll

Inledning **5**

Syfte 6
Omfattning och innehåll 6
Kulturhistorisk värdering – begrepp och förhållningssätt 6
Konsekvensbedömning – begrepp och bedömningsskala 7

Förutsättningar **8**

Översiktsplan för Göteborg *8*

Hänsyn och god helhetsverkan enligt plan- och bygglagen (PBL) *9*

Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer enligt plan- och bygglagen (PBL) *9*

Bevarandeprogrammet för Göteborg *10*

Historik **11**

Stadsutveckling och arkitektoniska tendenser under efterkrigstiden *11*
Från sovstad till grannskap 11
Traditionell siluett och hantverkskaraktär 11
Från hantverk till industri – det rationella byggandets arkitektur 12
De stora programmens tid 12

Utbyggnaden av Göteborg under efterkrigstiden *13*
Bebyggelse i svårtillgängliga områden på 1950-talet 13
Storskalig utbyggnad på 1960-talet 13
Succesiv komplettering med service i de nya områdena 13
Utbyggnad av stadens trafikleder 14
Nya centrumanläggningar 14
Värme, vatten och avlopp 14

Stadsdelen Backa *15*

Brunnsbo *15*

Saluhallen/Brunnsbohallen (Backa 1:3) *19*
F d panncentralen (Backa 7:22) 22

Beskrivning och karaktärisering **24**

Bostadsområdet Brunnsbo *24*

Saluhallen *32*

F d panncentralen *42*

Kulturhistorisk värdering **49**

Kulturhistoriskt sammanhang/historisk kontext *49*

Byggnad och arkitektur *49*
Saluhallen 49
F d panncentralen 50

Sammanfattande värdering *50*
Saluhallen 50
F d panncentralen 51

Konsekvensbedömning **52**

Saluhallen *52*

F d panncentralen *52*

Källförteckning **53**

Otryckta källor 53
Tryckta källor och litteratur 53
Fotografier 53

Inledning

Den kulturhistoriska beskrivningen med konsekvensbedömning är upprättad mot bakgrund av Stadsbyggnadsförvaltningens arbete med en ny detaljplan för bostäder och förskola i Brunnsbo inom stadsdelen Backa i Göteborg.

Syftet med detaljplanen är att skapa förutsättningar för en större stadsbyggnadsutveckling i Brunnsbo med en utbyggd kollektivtrafik i form av spårväg, bussgata och hållplatslägen samt en förtätning med nya bostäder, förskola, kontor, parkeringshus och centrumverksamheter. Planen ska möjliggöra en utveckling där Brunnsbo blir del av den utvidgade innerstaden med högre täthet och funktionsblandning, Litteraturgatan omvandlas till ett stadsmässigt stråk med en blandad stadsbebyggelse och entréer mot gatan samt där Brunnsbotorget blir en stärkt tyngdpunkt på centrala Hisingen med kontors-, handels- och mötesplatser intill den nya pendeltågstationen och spårvagnshållplatsen.

Planområdet är beläget vid Litteraturgatan i Brunnsbo på Hisingen cirka 3 km norr om Göteborgs centrum och sträcker sig mellan Oskar Rings plats i norr till Brunnsbomotet i söder.

Ett fullt genomförande av detaljplanen medför bland annat att ett antal byggnader kan komma att rivas. Kulturförvaltningen har i samrådsyttrande bland annat efterfrågat ytterligare kunskapsunderlag avseende den befintliga bebyggelse som avses rivas och vad konsekvenserna av rivningen medför för dessa byggnader. Följande utredning behandlar två av ovanstående byggnader – saluhallen vid Brunnsbotorget (Backa 1:3) samt före detta panncentralen på Folkvisegatan (Backa 7:22).

Den kulturhistoriska beskrivningen med konsekvensbedömning är upprättad av Lindholm Restaurering AB genom bebyggelseantikvarie Anna Rodin, på uppdrag av Framtiden Byggutveckling.

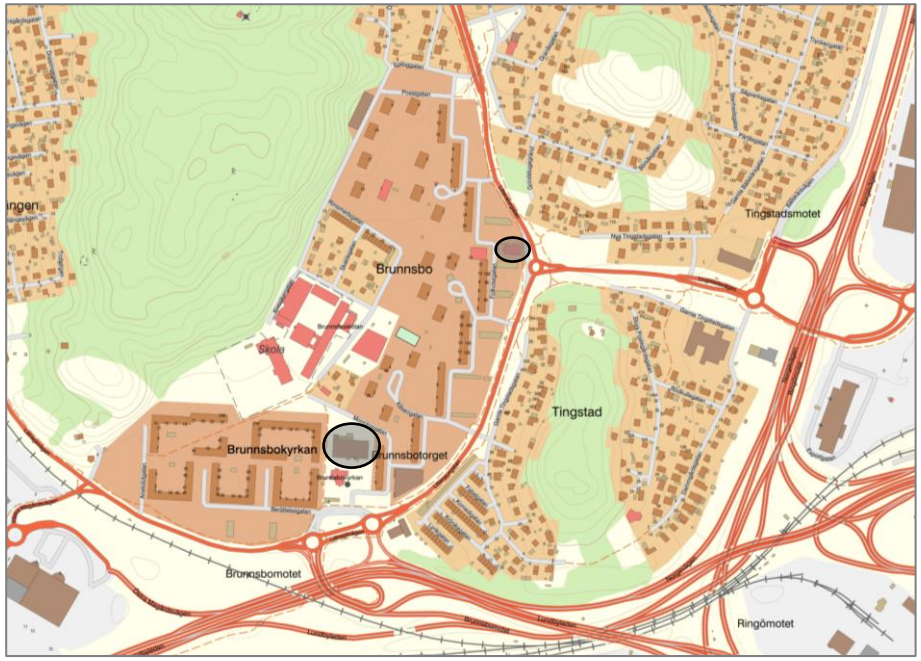

Nulägeskarta med markering av saluhallen samt f d panncentralen. (Lantmäteriet)

Syfte

Syftet med utredningen är att beskriva och värdera byggnaderna ur ett kulturhistoriskt perspektiv samt att bedöma konsekvenserna av en rivning av de två byggnaderna.

Omfattning och innehåll

Den kulturhistoriska beskrivningen med konsekvensbedömning omfattar de två byggnaderna. Den omfattar också en översiktlig beskrivning av det omgivande bostadsområde som uppfördes samtidigt som saluhallen och panncentralen och som de två byggnaderna är en del av.

Utredningen omfattar följande:

- Genomgång av förutsättningar (lagstiftning, kulturhistorisk klassning etc)
- Historik avseende omgivande bostadsområde och de två byggnaderna
- Översiktlig beskrivning och karaktärisering av omgivande bebyggelsemiljö och beskrivning och karaktärisering av de två byggnaderna (exteriör)
- Precisering av de två byggnadernas kulturvärden
- Konsekvensbedömning

Kulturhistorisk värdering – begrepp och förhållningssätt

Den kulturhistoriska värderingen är genomförd i enlighet med Riksantikvarieämbetets rekommendationer i *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval (Rapport från Riksantikvarieämbetet – Plattform Kulturhistoriskt värdering och urval 2015-01-19)* I rapporten beskrivs grundläggande förhållningssätt och en arbetsprocess där de olika delmomenten i en värderingsprocess lyfts fram och tydliggörs. Vikten av att skilja på egenskaper och tillskrivna värden framhålls som ett led i att verka för en transparent kulturhistorisk värdering. Syftet med ett sådant förhållningssätt är att värderingar skall kunna förstås och äga relevans över tid, men även att de skall kunna utmanas och vägas gentemot olika intressen.

Begreppen nedan används i den följande texten för att beskriva värden och egenskaper i byggnaden och miljön. Nedan förtydligas på vilket sätt begreppen används.

Egenskaper

Original, ursprunglig
Begreppen original och ursprunglig används synonymt för att beskriva byggnadsdelar och karaktärsdrag som bedöms vara bevarade sedan byggnaden uppfördes. Dessa utgör delar av bedömningsgrunden för kulturhistorisk värdering.

Original/äldre
Original/äldre används för byggnadsdelar eller karaktärsdrag som bedöms ha samma egenskaper som original men som kan ha tillkommit i efterhand, som tidiga ändringar och tillägg. Dessa utgör delar av bedömningsgrunden för kulturhistorisk värdering.

Sekundär, senare tillägg, utbytt
Begreppen sekundär, senare tillägg eller utbytt används för att förtydliga vad som har förändrats i senare tid. Ofta är de senare tilläggen utförda på ett sätt som inte tar sin utgångspunkt i byggnadens original/äldre karaktär utan har avvikande kvaliteter och karaktärsdrag. Men de kan också vara utformade med viss hänsyn till byggnadens karaktär. Dessa delar utgör inte grund för bedömning avseende kulturhistorisk värdering – om inte så särskilt anges.

Värdering

Kulturhistoriskt sammanhang
Begreppet används för att beskriva ”ett visst identifierat och avgränsat historiskt utvecklingsförlopp med ingående verksamheter eller aktiviteter som på olika sätt haft en präglande inverkan på en viss företeelse”. Det kulturhistoriska sammanhanget utgör utgångspunkten för kulturhistorisk värdering.

Kulturhistoriskt värde
Kulturhistoriskt värde ”avser de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i olika tider, inklusive de förhållanden som råder idag.”

Konsekvensbedömning – begrepp och bedömningsskala

Konsekvensen av en rivning bedöms utifrån byggnadernas egenvärde samt relaterat det kulturhistoriska sammanhang/miljö de är en del av.

Begreppsförklaring

Fysisk egenskap	Fysiskt förekommande inslag såsom byggnader
Visuell egenskap	Visuella, funktionella och andra upplevbara egenskaper vilka är kopplade till identifierade värden

Bedömningsskala

Graden av konsekvens relaterat identifierade värden anges i skalan:

- **Ingen konsekvens**
  Möjligheten att utläsa (fysiskt) och uppleva (visuellt) identifierade värden bedöms förbli intakta

- **Marginell konsekvens**
  Möjligheten att utläsa (fysiskt) och uppleva (visuellt) identifierade värden försvagas i mindre utsträckning

- **Måttlig konsekvens**
  Möjligheten att utläsa (fysiskt) och uppleva (visuellt) identifierade värden försvagas delvis

- **Stor konsekvens**
  Möjligheten att utläsa (fysiskt) och uppleva (visuellt) identifierade värden försvagas på ett betydande vis

- **Mycket stor konsekvens**
  Möjligheten att utläsa (fysiskt) och uppleva (visuellt) identifierade värden försvinner eller försvåras på ett betydande vis

Förutsättningar

Översiktsplan för Göteborg

Översiktsplanen för Göteborg är visionen om hur kommunens mark och vatten ska användas på lång sikt. Gällande översiktsplan antogs av kommunfullmäktige i maj 2022.

I avsnittet som handlar om den gestaltade livsmiljön anges följande gällande tillvaratagande av kulturmiljövärden:

Ta vara på och utveckla stadens kulturmiljöer genom att:

- *Låt den växande staden utvecklas i samspel med kulturmiljövärden genom att bygga vidare på stadens karaktärer.*
- *Förtydliga och förstärk platsspecifika värden som Göteborgs historia och stadens unika karaktär i all stadsutveckling.*
- *Ny arkitektur ska förhålla sig respektfullt till kulturhistorien, spegla vår nutid och stärka Göteborgs identitet för framtiden.*
- *Tillämpa skydds- och varsamhetsbestämmelser samt rivningsförbud för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och miljöer i detaljplanering och bygglovgivning.*

Göteborg har en lång och varierad historia som sträcker sig till innan den nuvarande staden grundlades på 1600-talet. Historien går att utläsa i såväl stadens skiftande bebyggelse och landskap, som i landsbygdens kulturlandskap av lämningar över och under mark. Den göteborgska stadsbilden är tydligt igenkännbar och framvuxen ur ett dynamiskt samspel mellan det dramatiska älvdals- och kustlandskapet, näringar knutna till älven samt olika tiders byggnadsregleringar, geografiska gränsdragningar, planeringsideal, ingenjörskonst och byggnation.

De fysiska, rumsliga och visuella egenskaper samt det kulturella innehåll som utgör Göteborgs kulturvärden är viktiga att behålla och bygga vidare på när staden utvecklas. De erbjuder stadens invånare och besökare att uppleva och förstå olika skeden i stadens utveckling och historiska sammanhang, samtidigt som de bidrar till stadens skönhetsvärden. I en alltmer tätbebyggd stad är det angeläget att lyfta kulturvärdena, den resurs de innebär och värdenas betydelse för människors hälsa, trivsel och välmående.

Kulturmiljön har en stark attraktionskraft och dess kulturvärden innebär platsspecifika kvaliteter som gör varje plats speciell. Kulturvärdena bidrar påtagligt till att profilera både staden som helhet och enskilda stadsdelar, kvarter och platser. Kulturvärdena gör Göteborg till just Göteborg - ett varsamt förhållningssätt till framförallt innerstadens befintliga kulturvärden är därmed viktig, eftersom de bär mycket av stadens unika karaktärsdrag och attraktivitet. Samtidigt är kulturmiljön och dess inneboende värden en levande del av det vardagliga stadslivet och den gestaltade livsmiljön som behöver tillvaratas, brukas och utvecklas för att kunna bibehållas.

I takt med att staden förändras läggs nya miljöer till de befintliga och med tiden skapas ny kulturmiljö. Tillsammans bidrar de nya och de äldre stadsmiljöerna till upplevelsen av Göteborgs identitet. Det är angeläget att de kulturhistoriska spåren är synliga och tydligt upplevbara och avläsbara för att förstå stadens historia och hur den har formats till det vi ser idag. Kulturmiljöerna berättar om olika perioder i Göteborg, vilka drivkrafter och ideal som funnits, men också om hur tidigare invånare levt sina liv.

De kulturhistoriska värdena kan delas in i kulturmiljövärden som är av allmänt intresse respektive av riksintresse. Göteborgs särskilt värdefulla kulturmiljöer och områden av riksintresse för kulturmiljövården har ett juridiskt skydd mot förvanskning respektive påtaglig skada. I många fall överlappar dessa varandra och kan ibland vara svåra att särskilja. Oavsett har värdena prövningsgrundande egenskaper, men det är bara riksintressenas beslutstexter som har en planjuridisk

verkan i strikt mening på regional nivå. Skyddet i plan och bygglagen (PBL) är generellt. Det gäller både utpekade och inte utpekade värdefulla kulturmiljöer. Det är viktigt att beakta särskilt värdefulla miljöer som inte är formellt utpekade och att det även finns andra miljöer av värde som måste beaktas i planeringen.

Hänsyn och god helhetsverkan enligt plan- och bygglagen (PBL)

Vid planläggning mm gäller krav på hänsyn och god helhetsverkan i enlighet med plan- och bygglagen 2 kap. 6§.

Ur PBL:

2 kap. 6§

> ***6§*** *Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på en avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till*
>
> 1. *Stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan,*
>
> *[…]*
>
> *Vid planläggning och i andra ärenden samt vid åtgärder avseende byggnader som inte ingår i ett ärende enligt denna lag ska bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. Ändringar och tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas. Lag (2024:477)*

Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer enligt plan- och bygglagen (PBL)

Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer skall i enlighet med plan- och bygglagen (PBL) skyddas från förvanskning. För att en byggnad ska betraktas som särskilt värdefull krävs det att byggnadens värde är så stort att dess bevarande kan sägas utgöra ett verkligt allmänt intresse. Detta gäller inte bara enskilda byggnader av monumental karaktär eller stort historiskt värde, utan också byggnader och bebyggelsemiljöer som representerar olika tidsepoker eller något karaktäristiskt från skilda sociala miljöer. Bestämmelsen gäller också enskilda byggnader som i sig kanske inte är så värdefulla men som blir det genom samhörigheten i en grupp, ett kvarter, en fasadräcka eller liknande. *(Boverket PBL - Kunskapsbanken)*

I Boverkets byggregler (BBR) finns närmare preciserat vad som bör betraktas som särskilt värdefulla byggnader och miljöer uttryckt som allmänt råd – se nedan.

Ur PBL:

8 kap. 13§

Förbud mot förvanskning

> ***13§*** *En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas. Första stycket ska tillämpas också på*
> *1. anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7§,*
> *2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,*
> *3. allmänna platser, och*
> *4. bebyggelseområden.*

Ur BBR:

1:2213 Särskilt värdefull byggnad

Allmänt råd
En byggnad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs här om byggnader gäller även för bebyggelseområden.

En byggnad kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden.
Exempel på detta är
– byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt,
– byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden, olika gruppers livsvillkor, stadsbyggnadsideal eller arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster, och
– byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel på detta är
– byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration eller emigration,
– byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid, och
– byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.

En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang.

Exempel på detta kan vara byggnader som har haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

I begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang ha få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande.

De flesta byggnader kan på ett eller annat sätt anses uppfylla något av de angivna kriterierna, men i begreppet ”särskilt värdefull” ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang ha få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande. Få motsvarigheter ska förstås i relation till hela byggnadsbeståndet och behöver bedömas från såväl ett nationellt som regionalt och lokalt perspektiv. Även om en byggnadstyp kan vara vanlig i en region så kan det finnas få motsvarigheter i ett nationellt perspektiv. En i och för sig vanligt förekommande byggnadstyp kan i sitt sammanhang ha få motsvarigheter som kan förmedla samma berättelse. En väsentlig aspekt på kulturhistoriskt värde är i vilken mån en byggnad är ägnad att förmedla kunskap om ett visst förhållande. *(Boverket PBL - Kunskapsbanken)*

Byggnader från tiden före 1920-talets bebyggelseexpansion, som har sin huvudsakliga karaktär bevarad, utgör idag en så begränsad del av byggnadsbeståndet att flertalet av dem kan antas uppfylla något av kriterierna för särskilt värdefull byggnad. (BFS 2016:6).

Bevarandeprogrammet för Göteborg

Vare sig den före detta saluhallen (Backa 1:3) eller före detta panncentralen (Backa 7:22) är särskilt utpekade i stadens bevarandeprogram och de ingår ej heller i miljöer utpekade i programmet. I dess närhet finns dock två miljöer (Backa 66:B) samt Romangatan (Backa 66:C). Backa 66:B omfattar en grupp flerbostadshus väster om Brunnsbotorget samt Brunnsbokyrkan som är belägen på Brunnsbotorget. Under rubriken *Övrigt* omnämns också skivhusen och punkthusen öster och norr om torget som intressanta.

Historik

Stadsutveckling och arkitektoniska tendenser under efterkrigstiden

Från sovstad till grannskap

I början av 1900-talet hade man börjat ta avstånd från städernas gamla rutnätsplaner och byggde istället storgårdskvarter för att få in mer ljus i lägenheter och utemiljö. I och med funktionalismens inträde blev idealet istället en upplöst stadsplan med parallella lamellhus och ”hus i park” var ett eftersträvansvärt mål. Grönskande områden prioriterades liksom solljusinfallet i lägenheter och mellan byggnadskropparna. Många bostadsområden av denna sort växte upp i de större städernas utkanter på 1930-talet.

Men på 1940-talet växte kritiken mot dessa områden som ansågs likartade och schematiskt planerade. Istället betonades vikten av att utgå från platsens topografi och naturgivna förutsättningar. Man eftersträvade rumslighet, lamellhusen arrangerades friare än tidigare och man skapade stora grönskande gårdar i mellanrummen mellan bostäderna. Naturen skulle framhävas och bebyggelsen planerades så att bergknallar och stora träd kunde bibehållas. Framhävandet av naturen i nybyggandet vid denna tid var något som också uppmärksammades av utländska planerare och ansågs som ett nordiskt särdrag.

1930-talets lamellhusområden kritiserades även för att sakna annat innehåll än bostäder och kom att kallas sovstäder. Efterkrigstidens bostadsområden planerades därför utifrån idéer som syftade till att samla boende och andra samhällsfunktioner i grannskap. Det skulle finnas olika typer av samhällsservice, handel och kultur i nära anslutning till bostaden. Bostadsområden skulle byggas i mindre enheter och vara överblickbara för att skapa en känsla av hembygd hos de boende. En underliggande idé var att de växande storstäderna skapade en känsla av alienation hos de människor som inte sällan var inflyttade från landsbygd eller mindre städer.

Något som också infördes i efterkrigstidens bostadsområden var trafikseparering. Det ökande bilinnehavet ställde nya krav på säkra och mänskliga boendemiljöer, inte minst för barnfamiljer. Då biltrafiken separerades från gångtrafiken fanns möjligheter att samla stora sammanhängande grönytor, avskärmade från trafikerade gator.

Traditionell siluett och hantverkskaraktär

Under efterkrigstiden kom också en stark reaktion mot den internationella modernism som hade gjort sitt intåg i Sverige under 1930-talet. Den uppfattades nu som en elitistisk och intellektuell stil som inte gestaltade den stora allmänhetens smak som nu ansågs ligga mer åt det traditionella hållet.

Arkitekturen under efterkrigstiden lät sig istället inspireras av ett mer traditionellt formspråk som bjöd på mer variation både i färg, form och material. Motiv hämtades från såväl svenskt 1700-tal som det näraliggande 1920-talets klassicism. Den danska arkitekturen med sina uttrycksfulla tegelfasader tjänade också som inspirationskälla. Traditionella formelement som burspråk, foder och knutar i avvikande färg eller struktur samt markerad takfot togs åter upp i 1940-talets arkitektur. Istället för flacka tak byggdes branta sadeltak. Tegel och grov spritputs gav fasaderna karaktär och jordfärger som rött, grönt och ockra blev vanliga. Inom denna nytraditionalism visade tidens arkitekter även prov på stor experimentlusta och nya byggnadstyper som stjärnhus utvecklades. Det fanns också en frimodighet i formgivningen som tillät en blandning mellan traditionella och moderna uttryck. Olika takformer och byggnadsvolymer användes sida vid

sida. Fristående trappor, vindfång eller burspråk uppmärksammades och gestaltades medvetet som arkitektoniska inslag med betydelse.

Denna nygestaltning av modernismen med rötter i traditionen fick uppmärksamhet utomlands. I England kom stilinriktningen att kallas ”the new empiricism”, ett namn som förde tankarna till empiri och beprövad kunskap. Det syftade dels på användningen av beprövade material och ett delvis traditionellt formspråk, dels på de studier av bostadsvanor och hemarbete som låg till grund för planeringen av svenska bostäder.

Från hantverk till industri – det rationella byggandets arkitektur

Under 1950-talet etablerades en strävan efter att rationalisera byggandet. Detta hade förvisso varit ett mål sedan 1920-talet men nu tog det riktig fart. Pådrivande faktorer var bland annat ökande löner och brist på arbetskraft i byggbranschen. Från mitten av 1950-talet började de stora byggföretagen lämna hantverksbyggandet och övergå till prefabricerade byggelement. Hittills hade byggprojekten i Sverige betraktats som för små för att prefabricering skulle kunna löna sig men i efterkrigstidens allt större bostadsområden syntes plötsligt planerna realistiska. Det prefabricerade byggandet krävde också långt färre byggnadsarbetare vilket var en lösning på bristen på arbetskraft. Flera fabriker för industritillverkade byggelement startades och med billigare och snabbare byggande hoppades man kunna lösa den fortsatta arbetsbristen.

Tekniken medförde dock problem. De förtillverkade byggelementen krävde till exempel stor måttnoggrannhet och ett enhetligt modulsystem med vissa standardmått utvecklades. Elementen kunde bland annat utgöras av bjälklag, väggar och golv men också av hela rumsvolymer. För att montera elementen krävdes stora lyftkranar, såväl spårbundna som stationära men också mobila kranar utvecklades. Den nya tekniken satte också sin prägel på planlösningar och stadsplaner och efterkrigstidens mer småskaliga och hantverksmässiga byggande övergick under det sena 1950-talet till ett mer storskaligt och industrialiserat byggande, på många sätt oprövat både i estetiskt som i socialt hänseende.

Efterkrigstidens intensiva utveckling av det industriella byggandet ledde bland annat till att en hel rad nya fasadmaterial kom att introduceras, däribland betongelement, olika typer av skivmaterial samt plåt. Men material med mer traditionella uttryck, såsom fasadtegel och puts var alltjämt vanligt. Det blev vanligare att byggnadernas volymer betonades, husen blev mer lådliknande med plattare tak och släta fasader. Genom att betona upprepningen av delar såsom exempelvis fönster och balkonger så fick man mönstereffekter som kunde förstärkas av horisontella band med till exempel plåt eller fiberskivor.

Skalan i byggandet förändrades och många arkitekters ideal gick från det mer småskaliga och lokala till det mer storskaliga formspråket. Skulptural verkan eftersträvades i många fall, det var arkitektur tänkt att upplevas från motorvägen eller luften. Värt att nämna är dock att lamellhuset länge fortsatte att vara den vanligaste byggnadstypen vad gällde nya bostadshus vid tiden.

De stora programmens tid

1960- och 1970-talen har gått under benämningen ”de stora programmens tid”. I Sverige lanserades 1965 det så kallade miljonprogrammet vilket var avsett att under en tioårsperiod bygga bort bostadsbristen. Skalan i byggandet ökades ytterligare och en industrialiserad byggproduktion slog igenom fullt ut. För att kunna genomföra denna omfattande utbyggnad av förorter och andra bostadsområden behövdes en långtgående standardisering och en planering och utformning som utgick från noggrant genomtänkta program och detaljstudier. Lamellhus i två till fyra våningar samt höga skivhus och punkthus var de vanligaste hustyperna och karaktäristiska planmönster med hus i vinkel, i stora bågar eller med friare och mer öppen gruppering utformades. Under samma tidsperiod byggdes också stora grupphusområden ut runt städerna.

Utbyggnaden av Göteborg under efterkrigstiden

Göteborg byggdes ut i rekordfart under efterkrigstiden till följd av en expansiv konjunktur med påföljande industrialisering och urbanisering. Den omfattande bostadsprojektering som inleddes vid tiden var både en förutsättning för samt en konsekvens av de stora industrietableringarna i staden. Verkstadsindustrins stora expansion lade grunden till den snabba stadstillväxten och de stora arbetsplatserna på Hisingssidan av älven kompletterades med storskaliga bostadsområden. För att säkerställa marktillgången för industri, bostäder och som andra samhällsfunktioner genomfördes stegvis ett införlivande av kranskommuner.

Göteborg hade tidigare byggts ut som årsringar runt stadens kärna men efter andra världskriget började staden byggas ut med externa satelliter, grannskapsenheter med bostäder och service som på samma gång var beroende av den centrala staden.

Utbyggnaden styrdes av landskapets topografiska förutsättningar och utbredningen anpassades efter älvdalen och de andra vattenvägarnas sänkta partier men det byggdes också på sluttningar och på utplanade högplatåer.

Bebyggelse i svårtillgängliga områden på 1950-talet

I slutet av 1940-talet hade markreserverna i stadens centrala delar börjat ta slut och man började istället bygga i mindre åtkomliga områden, bland annat på bergen längs med älvdalarna. Exempel på områden som uppfördes i inledningen till denna period var Norra Guldheden, Torpa och Björkekärr. Västra Frölunda och Backa var de första socknarna som inkorporerades med staden efter kriget men på grund av markägoförhållanden var det således inte dessa områden som kom att bebyggas först utan man fokuserade på de områden som redan var i kommunens ägo och som tidigare lämnats utan byggnationer till följd av att de var mer svårtillgängliga topografiskt.

Underhand gick utvecklingen mot alltmer storskalig bebyggelse och behovet av markarealer ökade. Som en lösning på problemet frigjordes jordbrukslandskap längre ut från stadskärnan genom olika slag av markinköp och enstaka torp och gårdar med syftet att frigöra yta för sammanhållna stadsplaner där utbyggnaden kunde ske enligt nya rationella metoder.

Storskalig utbyggnad på 1960-talet

Under decenniet genomfördes ytterligare införlivningar av kranskommuner och stadens landareal ökade från fjortontusen till trettiosextusen hektar. Det största expansionsområdet låg i nordost med bland annat Bergsjön, Hjällbo och Rannebergen.

Succesiv komplettering med service i de nya områdena

I de nya stadsdelarna uppfördes inledningsvis bostadshusen, därefter etableringen av centrumanläggningar, skolor, sjukvård, daghem och annan service. Närheten till en kyrka ansågs också viktig men till en början fick de boende ofta nöja sig med en tillfällig gudstjänstlokal till dess den permanenta stadsdelskyrkan stod färdig. Även markbearbetningen och anläggandet av vägar, lekplatser och planteringar kunde dra ut på tiden och detsamma gällde utbyggnaden av kollektivtrafiken.

Utbyggnad av stadens trafikleder

Fram till omkring 1950 var Göteborg spårvagnarnas och cyklarnas stad. Med bilismens stora genombrott på 1960-talet blev storstaden med förstäder den naturliga och sociala enheten och stadens utveckling kom att följa bilismens utspridning. Vid sidan av de stora arbetsplatserna och bostadsområdena i förorterna så var det just kommunikationer i form av stora trafikleder som var den tredje huvudfaktorn i det totalplanerade samhällsmaskineri som gällde.

Funktionsseparering förutsatte välfungerande förbindelser – mellan bland annat arbete och fritid – och det vägnät som staden kom att projektera fick en central betydelse och biltrafikens framkomlighet prioriterades fullt ut. Under 1960-talet var trafikledsbyggandet omfattande med bland annat Älvsborgsbron, Tingstadstunneln, E6, Högsboleden och Marieholmsleden.

Nya centrumanläggningar

Förändrade handelsmönster – från att man gjorde sina inköp över disk till självbetjäning – innebar ett ökat och förändrat krav på centrumanläggningarna. De centrumtorg som under 1940- och 1950-talen utformats utifrån tanken om grannskap och mötesplats blev underhand för små med alltför begränsat antal butiker och de fick också svårare att behålla kunderna då fler och fler blev bilburna. Nya centrum planerades därför med utgångspunkt i samutnyttjande och integrering av funktioner och de delades in i fyra grupper; A-, B-, C- och D-centra. Lokaliseringen av centrumet tog vidare sin utgångspunkt i befolkningsstorlek och infrastruktur.

C-centrumen liksom D-centrumen var de mindre varianterna varav sistnämnda var det minst omfattande. C-centrat var huvudcentrum inom ett bostadsområde och skulle utöver butiker också innehålla lokaler för kulturell och social verksamhet. Ett D-centrum var undercentrum inom bostadsområdet och utgjordes av ett eller flera sekundära centra inom större bostadsområden.

Värme, vatten och avlopp

Under perioden 1952 till 1975 genomfördes stora förändringar av energiförsörjningen till stadens bostadsbebyggelse. Fjärrvärmenätets utveckling i Göteborg påverkade stadsdelarnas struktur och kommunala bolag bildades också för att organisera anläggningarna. Innan de stora fjärrvärmeverken – såsom det vid Rosenlund och Sävenäs – byggdes var det panncentralerna som värmde upp bostäderna. I 1960-talets bostadsområden utmärkte sig panncentralerna då de var medvetet och arkitektoniskt gestaltade och värmeverket eller vattentornet var ofta särskilt placerade, ibland på höjder. Inte sällan gavs byggnaderna en utformning där maskineriet kunde ses bakom uppglasade partier i fasaden.

Stadsdelen Backa

Brunnsbo är beläget inom stadsdelen Backa. Backa socken hade ursprungligen i huvudsak samma storlek som den nuvarande stadsdelen Backa. Socken var en bördig jordbruksbygd och kallades i slutet av 1800-talet för Hisingens trädgård och inom området återfanns också byarna Lärje och Tingstad vilka var de största i Göteborgstrakten. Utöver dem fanns också flera andra byar och gårdar, däribland Backa och Aröd.

I slutet av 1860-talet byggdes Göteborgs Hospital (S:t Jörgens sjukhus) i nordvästra delen av Backa. Under seklets senare del började Backa förändras, bland annat genom inflytandet från Göteborg och med sitt läge vid älven utvecklades Backa tidigt till ett industriområde med bland annat trävaruföretag och pappersbruk.

Införlivandet av Backa skedde 1948 då Göteborg fick ett område som kunde användas för hamnens behov liksom för bostadsbebyggelse i dess närhet. Från att ha varit en stadsdel främst präglad av bondgårdar och ett fåtal villaområden ändrades Backa från detta år och fram till mitten av 1970-talet till en stadsdel med jämförelsevis tät bebyggelse.

Brunnsbo i södra Backa bebyggdes först och redan 1959 påbörjades projekteringen under ledning av stadsplanechef Koj Jonsson. Brunnsbo torg med omgivande bostäder tillkom 1963-1965. Norra delen av Backa byggdes ut med bostäder något senare – cirka 1968-1971. Ett brett stråk utmed älven togs vidare i anspråk för trafikleder och verksamheter av varierande slag.

Idag utgörs stadsdelen av både äldre gårdar och nyare bostadsområden och i Backa återfinns såväl höga som låga flerfamiljshus och en hel del villaområden. Husen är från olika tidsepoker men huvuddelen byggdes under åren 1961-1970. E6 utgör en kraftig barriär som skiljer dagens verksamhetsområde från den övriga stadsdelen. En annan barriär utgör Litteraturgatan vilken skiljer bebyggelsen på den västra sidan från den östra sidan om gatan.

Brunnsbo

Som nämnt var Brunnsbo den första delen av Backa som stadsplanerades. Bostadsområdet uppfördes som en grannskapsenhet efter en första stadsplan från 1960 (delvis ändrad 1962) signerad Koj Jonsson.

Befintlig bebyggelse vid tiden för utbyggnaden utgjordes av villor, egnahem och andra boningshus och det fanns också en handelsträdgård inom området. Vid planläggningen avsågs viss bebyggelse bevaras, däribland samlad villabebyggelse i norra delen. Runt ett inre, grönt område grupperades flerbostadshusen och de utgjordes av lamellhus, skivhus och punkthus. Inom området planerades också för radhusbebyggelse i anslutning till den befintliga villabebyggelsen. Området utformades med fullt genomförd trafikseparering och utanför kransen av flerbostadshus var avsett för parkeringsytor som skulle betjänas av en matargata med tillfart mot Brunnsbomotet.

Grannskapsenhetens behov av butiker skulle vidare tillgodoses av en större butiksgrupp i södra delen men det skulle också finnas en mindre grupp i områdets norra del. Den södra skulle förläggas i närhet till busstationen och dels vara inrymd i en särskild butiksbyggnad och dels i bottenvåningen till angränsande höghus. I anslutning till torgytan framför butikerna bereddes plats för en småkyrka. Norra delens butiksgrupp föreslogs inrymmas i en byggnad ansluten till ett av skivhusen.

Utöver detta planlades bland annat också för skola, lekplatser, daghem och ungdomsgård och i nordöstra delen skulle en värmecentral placeras – tänkt att betjäna hela bostadsområdet inom matargatan. Dess lokalisering hade också syftet att minska olägenheterna beträffande röknedslag från skorstenen.

Ändringarna 1962 omfattade bland annat vissa ändringar av byggnadskropparna inom del av området och det berörde både bostadshus som centrumdel. Sistnämnda avsågs också flyttas ett stycke norrut medan den planerade kyrkan flyttades söderut och närmare trafikleden.

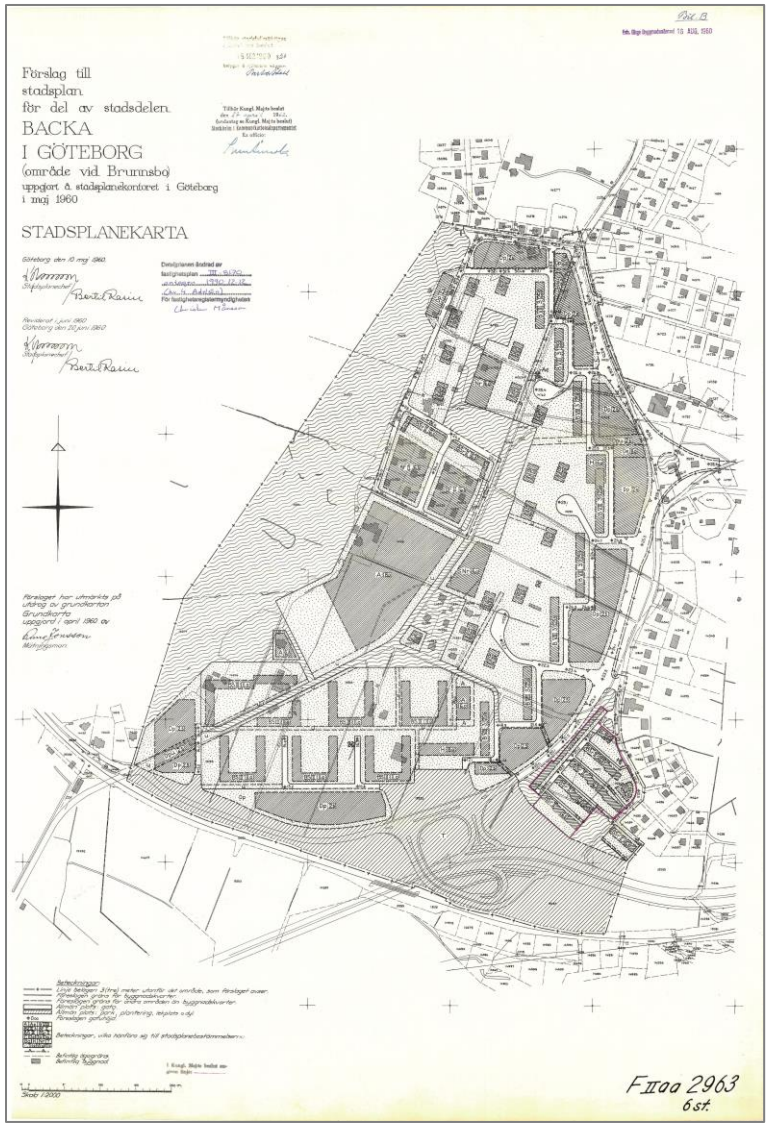

Stadsplan från 1960. (Göteborgs stad)

Flygbilder över området före och efter utbyggnaden av grannskapsenheten Brunnsbo. (Lantmäteriet)

Området började bebyggas strax därefter. Väster om Brunnsbotorget uppfördes lamellhus om fyra våningar varav flertalet hade hästskoformad plan vilket skapade rumsligt avgränsade gårdar. Öster om torget och norrut utmed vad som blev Litteraturgatan uppfördes skivhus med gavlarna orienterade i nord-sydlig riktning och i det inre grönområdet tillkom främst punkthus. Sydost om Litteraturgatan uppfördes radhus och vid torget en friliggande saluhall vilken ackompanjerades av butiker i skivhusets bottenvåning. I nordöstra delen byggdes också den panncentral som skulle betjäna bostadshusen inom matargatan och inom grannskapsenheten uppfördes också en skola och andra servicebyggnader. Mellan flerbostadshusen och avgränsande vägnät anlades också parkeringsytor men inga garage uppfördes till en början. Inom området återfanns också ett antal äldre småhus som legat på platsen tidigare och likaså var samlad villabebyggelse sparad utmed bland annat Litteraturgatan.

Byggherre för större delen av grannskapsenheten var Göteborgs stads Bostadsaktiebolag och de anlitade olika arkitektkontor för olika delar av området. Torget, saluhallen samt intilliggande skiv- och punkthus formgavs av trion Sven Brolid, Stig Hanson och Walter Kiessling medan Nils Einar Eriksson och R Dahlberg ritade de hästskoformade lamellhusen väster om torget. Sammanhållande material för de olika byggnadstyperna var rött tegel – en fasadbeklädnad typisk för bostadsbolagets hus. Bolaget var också byggherre för radhusen öster om Litteraturgatan medan Stiftelsen samhällsbyggen var byggherre för de höga flerbostadshusen i norra delen av området. Här kläddes fasaderna med skivmaterial istället för tegel och arkitekt var Köpenhamnsbaserade kontoret Kay Fisker Arkitektkontor. Panncentralen ritades av kontoret GAKO och de stod också bakom utformningen av radhusen öster om Litteraturgatan. Brunnsbokyrkan med putsade fasader av skivor i en ljus kulör uppfördes inte förrän ett tiotal år senare – efter ritningar upprättade av Rolf Bergh.

Flygbild över del av Brunnsbo från 1967. Grannskapsenheten omfattade både lamellhus, punkthus, skivhus, radhus (utanför bild) samt centrum. Centralt i bild är Brunnsbotorget med rutindelad markbeläggning och saluhall – Brunnsbohallen. (Digitalt museum)

Brunnsbotorget med saluhallen. Såväl torg som saluhall och intilliggande skiv- och punkthus i rött tegel gestaltades av samma arkitektkontor. (Göteborgslokaler)

Saluhallen/Brunnsbohallen (Backa 1:3)

Saluhallen uppfördes 1964 efter ritningar upprättade av kontoret Sven Brolid Stig Hanson Walter Kiessling Arkitekter, på uppdrag av Göteborgs stads Bostadsaktiebolag vilket var en återkommande beställare för särskilt Brolid.

Byggnaden placerades med långsidan utmed torgets norra del och verkade därmed som en avgränsning av torgytan mot detta väderstreck. Huset uppfördes som en enplansbyggnad med ett flackt tak uppbrutet av ett mycket brant sadeltak indraget från fasadlivet. Sadeltaket hade en ljus taktäckning som med största sannolikhet utgjordes av bandplåt – en nymodighet som kom på 1960-talet – och var troligen av zink. Med sin utformning och branta takfall gavs byggnaden en närmast sakral prägel – en gestaltning som känns igen från en av stadens mer kända saluhallar Feskekörka och det ljusa takfallet mot söder lär ha medverkat till att saluhallen blev ett tydligt blickfång och markör för torget.

Byggnadens stomme var en betongkonstruktion med ytterväggar av betongpelare och utfackningsväggar av rött fasadtegel. Utmed takfotens plåtsarg var ett murat rullstensskift, på gavlarna avtrappat för att följa det flacka takets lutning. Dekorativa inslag utgjorde också de murade luftintagen. Entréerna till de publika delarna var orienterade mot söder och öster medan lastintag och källaringångar främst var lokaliserade till husets baksida, det vill säga mot norr. Ett av lastintagen mot norr var vidare försett med ett skärmtak och detsamma gällde östra fasadens ingång. I anslutning till södra och östra sidans entréer var större skyltfönster och mot söder var fönstren placerade med utbredning lika sadeltaket vilket, tillsammans med texten Brunnsbohallen – underströk upplevelsen av hallens huvudmotiv.

En idé som byggherren prövade i början av 1960-talet var salu- och affärshallar där butikerna grupperades kring ett inbyggt torg. Det var tänkt att vara rationellt för butikerna som kunde ha inlastning och personalrum gemensamt. Kunderna kunde också gå torra om fötterna året om – som i en galleria av det mindre formatet. Mödrarna skulle också kunna ställa ifrån sig barnvagnarna inomhus och ha dem under uppsikt medan de handlade. För arkitekterna gav det möjlighet att gestalta stora rum och arkitekterna ritade i Brunnsbo – men också i Västra Järnbrott där de också stod för en stor del av gestaltningen – en saluhall belyst med överljus där dagsljuset kom in genom ett fönsterband i norra delen av det branta sadeltakets fall.

Invändigt inrymde källarplanet bland annat lagerlokaler, skyddsrum, kyl- och frysrum samt utrymmen för den personal som arbetade i saluhallen – däribland omklädningsrum, vilrum, lunchrum och kök. Bottenplanet var utformat med butiker, frisör, bageri, grill med mera runt det inbyggda torget som i fasad markerades av sadeltaket och i den överbelysta hallen skall det också ha funnits planteringar och en liten damm.

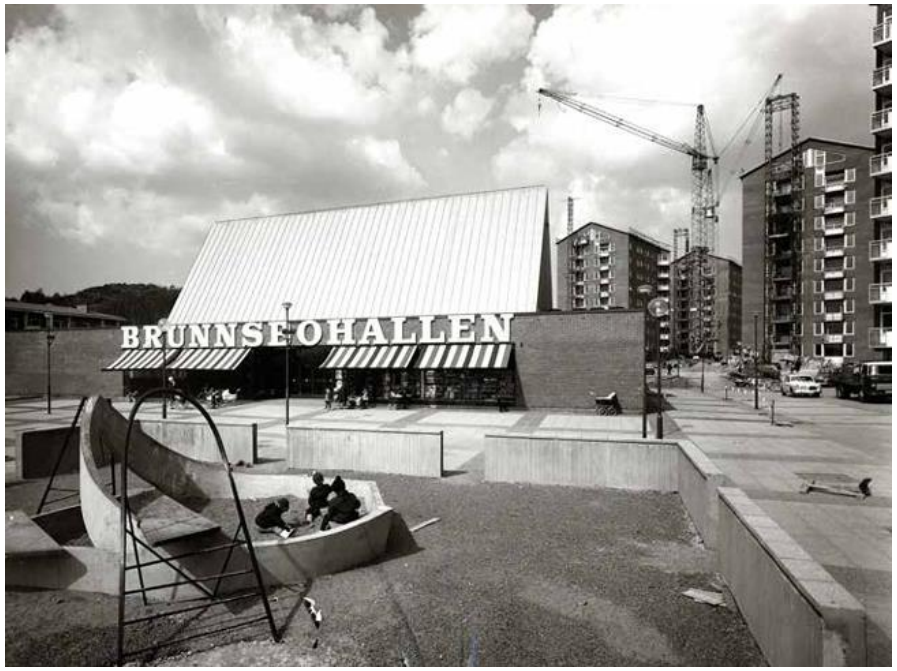

Brunnsbo torg år 1965 med saluhallen centralt i bild. (Ur Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del III)

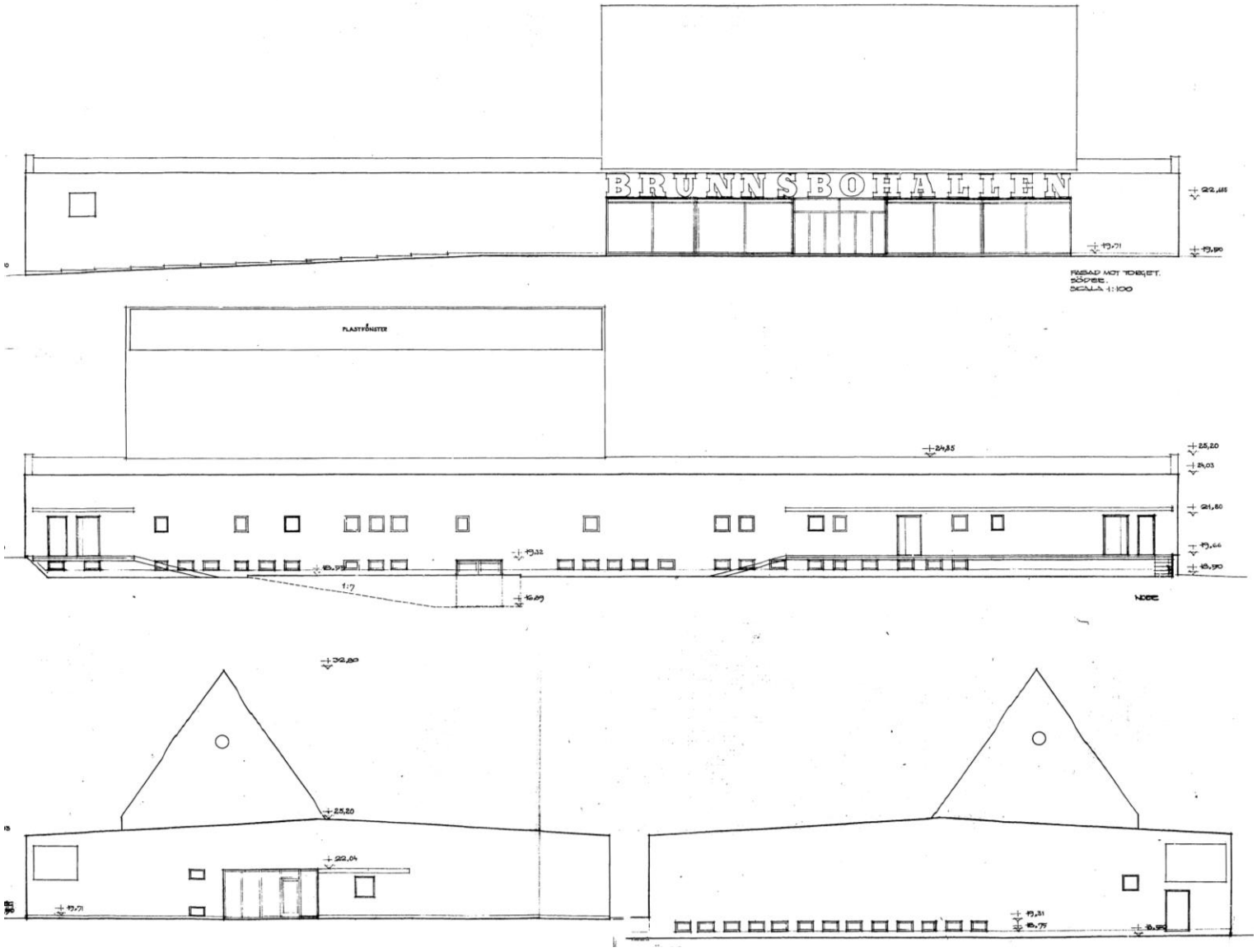

Nybyggnadsritningar från 1964, fasader.

Senare förändringar (exteriör)

1972 byggdes saluhallen till mot norr med en vinkelformad kyl- och frysrumsbyggnad med tillhörande lastkaj. För ritningarna stod Sven Brolid Arkitektkontor och fasaderna utformades med lockpanel i trä.

1974 kompletterades huset med skylten *Backa Forum*. Redan tidigare hade *Brunnsbohallen* ändrats till *Brunnsbo Köpcentrum*.

1991 beviljades en provisorisk tillbyggnad med soprum och förråd i fasad mot norr. Samma år genomfördes också ändringar i fasad, såsom byten av entrépartier i anslutning till huvudentrén samtidigt som fönsterpartiet öster om huvudentrén sattes för med plåt. 1992 byggdes det före detta fönsterpartiet öster om huvudentrén återigen om och försågs med ny plåtbeklädnad och del av partiet öppnades upp för ett fönster med aluminiumprofiler.

1996 byggdes ett fristående vindskydd framför den indragna huvudentrén.

2010 tillkom en tillbyggnad för förråd och soprum i anslutning till den inbyggda lastkajen.

2016 etablerades solceller på det branta takfallet mot söder.

2018 byggdes huvudentrén om- och till. I samband med det revs befintligt vindfång.

Tidigt bytte hallen namn till Brunnsbo köpcentrum. 1974 kompletterades den med skylten Backa Forum. (Göteborgslokaler)

Arkitekterna

Trion Sven Brolid, Stig Hansson samt Walter Kiessling – samtliga arkitekter – ritade även bebyggelsen utmed Dragspelsgatan i del av Västra Järnbrott (Västra Frölunda). Bostadsområdet uppfördes under perioden 1959-1964 på uppdrag av samma kommunala bostadsbolag som var byggherre i Brunnsbo. Området omfattade tolvvånings punkthus, de så kallade ”Kommandobryggorna”, en länga med sammanhållande lamellhus vars planform liknade en käpp. Till området hörde också närbutiker i en saluhall som fick namnet Prisma vilken ursprungligen hade en mycket spetsig lanternin – ett utförande som delvis plockades upp vid gestaltningen av saluhallen i Brunnsbo. Än mer dramatisk till sin utformning var panncentralen Tratten.

”Kommandobryggorna” med saluhallen Prisma i förgrunden samt pannhuset ”Tratten”. (Ur Sven Brolid Arkitektkontor)

F d panncentralen (Backa 7:22)

Byggnaden uppfördes 1964 som kombinerad panncentral och fritidsgård. För ritningarna stod GAKO Arkitekter.

Huset uppfördes i två våningar och pannhusdelen var orienterad mot öster där Litteraturgatan löpte förbi. Det invändiga maskineriet var synligt genom de stora fönstren i östra fasaden och söder om byggnader var en hög, fristående murad skorsten.

Fasaderna var klädda med rött tegel men utmed takfoten och mellan fönsterpartierna mot öster hade fasaden dekorativa inslag av gjuten betong, imiterande träpanel. Mot väster var motsvarande fasaddel utmed taket av stående panel, ett material som återkom i skärmtakets sarg. Ett platt tak gav byggnaden en lådliknande karaktär och indraget på taket var två lanterniner som ledde in dagsljus i byggnaden.

Stommen var en betongkonstruktion och planformen var rektangulär med utskjutande partier i fasad mot norr och söder. Entréer fanns både mot norr, väster och söder och möjligen även mot öster. Mot väster var också ett fönsterband utmed husets hela fasad. Mindre fönster fanns mot norr och något större partier var placerade mot söder. Det förekom också ett antal större öppningar för ventilationsgaller.

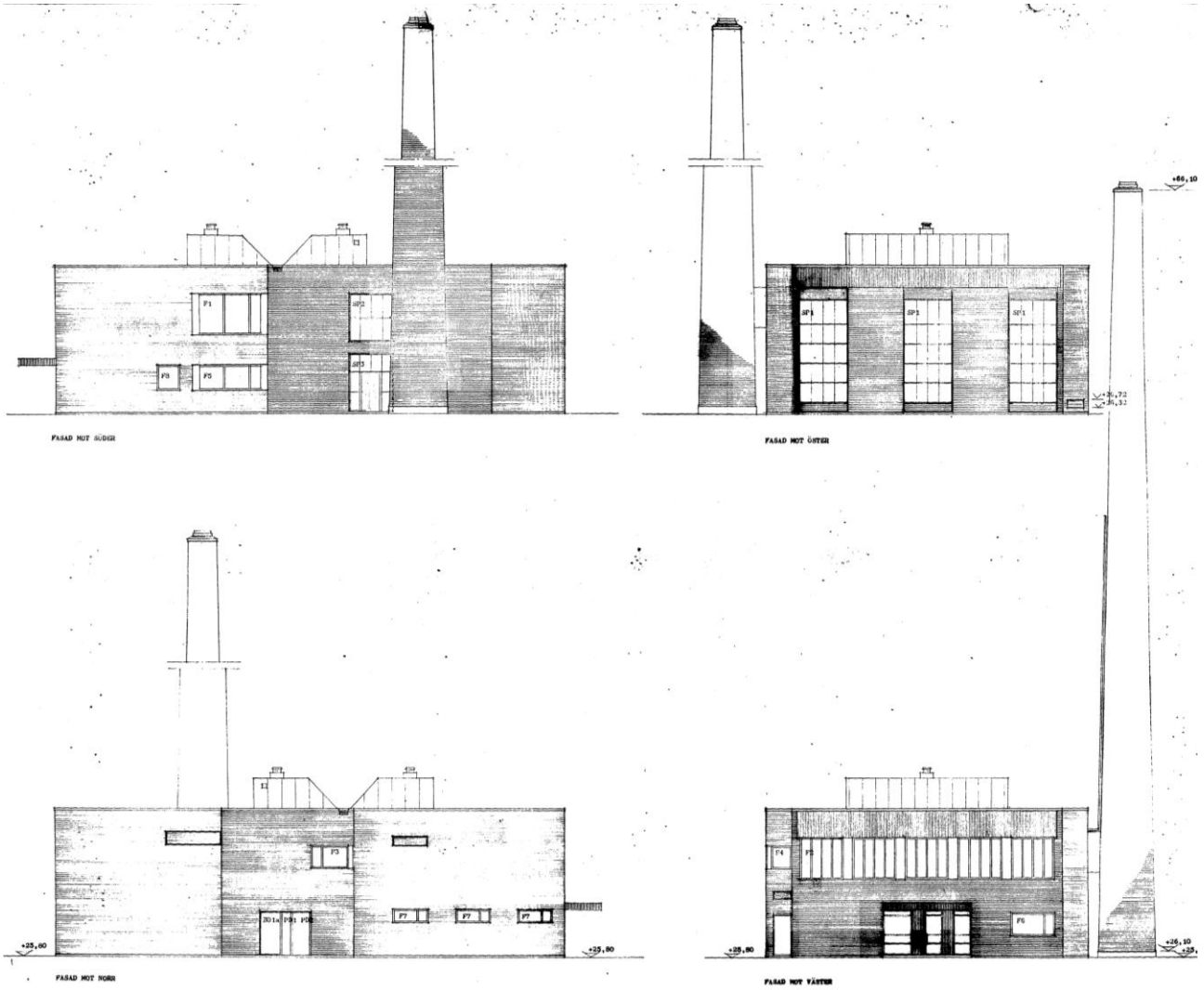

Fasader – nybyggnadsritningar från 1964. (Göteborgs stad, bygglovarkivet)

Senare förändringar

1995 byggdes panncentralen med fritidsgård helt om till ett aktivitetshus. De utvändiga ändringarna medförde främst ändringar av ett antal fönsteröppningar vilka minskades ner, däribland de stora fönsteröppningarna som visat maskineriet. I tidigare öppningar för ventilationsgaller etablerades vidare fönster men inte i storlek lika den ursprungliga öppningen.

2018 medgavs rivningslov för den före detta panncentralens skorsten.

Därutöver har byggnaden bland annat genomgått fönster- och dörrbyten.

Arkitekt

Byggnaden ritades av GAKO vilket var ett arkitektkontor i Göteborg som ägdes av staden. GAKO stod för Göteborgs allmännyttiga och kooperativa företag. Bolaget startades 1957 som ett samarbetsorgan för allmännyttan och de kooperativa bostadsbolag som verkade i staden.

Kontoret ritade ett stort antal byggnader under i huvudsak 1960- och 1970-talet i Göteborg, bland annat i Järnbrott Västra Frölunda. De upprättade även stadsplaner.

Panncentralen fotograferad innan skorstenen revs. (Ur Hela Hisingen)

KÄLLOR: Brolid, Mette & Caldenby, Claes, *Sven Brolid Arkitektkontor 1948-1978 Tiden och staden* (2001), *Upptäck Hisingen – Det moderna Göteborg* (2008), Hansson Einar (red.), *Göteborg – Att bygga staden* (2003), Planbeskrivning stadsplan från 1960 (1480K-II-2963), Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse del II och III (Göteborgs stads bevarandeprogram), *Göteborg bygger*, Stadsbyggnadskontoret och GAKO (1965), Bygglovsritningar Backa 1:3 samt 7:22

Beskrivning och karaktärisering

Bostadsområdet Brunnsbo

Bostadsområdet är starkt präglat av det mer storskaliga byggande som tog fart på 1960-talet och har ett utbrett höghuslandskap med inslag av lägre lamellhus och även av radhus öster om Litteraturgatan. Flerbostadshusen är skulpturalt placerade och centralt, vid Brunnsbomotet, återfinns Brunnsbotorget med butiker och kyrka. I bostadsområdet är trafikseparingen övervägande bibehållen med bilfria gårdar där parkeringsytorna är anlagda utanför bostadsbebyggelsens krans.

Torget avgränsas i norr av butiksbyggnaden som utgör saluhallen medan ett högt skivhus markerar torgets gräns i öster. I söder tar Lillhagsvägen med Brunnsbomotet vid för att sedan övergå i Litteraturgatan vilken löper utmed skivhusbebyggelsen norrut. I närhet till gatan i områdets nordöstra del återfinns även den före detta panncentralen. Väster om torget följer flerbostadsområdet med lamellhus grupperade i hästskoformer. Mellan skivhusen och Litteraturgatans sträckning är både större parkeringsytor och garage och strax bakom torget finns också några villor. Skivhusen och punkthusen närmast torget liksom saluhallsbyggnaden och flerbostadshusen i fyra våningar har fasaden av rött tegel medan punkthusen och skivhusen i nordöstra delen av området övervägande är skivbeklädda.

Vy söderifrån i riktning mot Brunnsbotorget. Centralt i bild är saluhallen och till vänster kyrkans spetsiga pyramidtak. Ett av skivhusen markerar torgets östra gräns och bakom saluhallen syns några av punkthusen.

Vy mot väster i riktning från Brunnsbotorget där ett flerbostadshusområde med lamellhusbebyggelse i fyra våningar och med fasader av tegel tar vid.

Torget är delvis omgestaltat och delar av den rutindelade markbeläggningen har ersatts av asfalterade parkeringsytor.

Norr om torget återfinns lägre villabebyggelse men mot nordost tar punkt- och skivhus i betydligt högre skala över.

Flerbostadshusen har en skulptural placering sinsemellan och skivhusen är något förskjutna i förhållande till varandra. Parkeringsytorna är främst placerade utanför bostadsområdet och dess grönytor.

I den inre delen av området är grönytor och bebyggelsens placering är i delar anpassad efter de topografiska förutsättningarna med sparad natur mellan husen.

Bebyggelsen i nordöstra delen av området är försedd med skivbeklädnad och skiljer sig på så sätt från den övriga bebyggelsens röda tegelfasader. I närhet till Litteraturgatan i denna del av bostadsområdet finner vid också den före detta panncentralen.

Öster om Litteraturgatan är radhusbebyggelse.

Saluhallen

Sammanfattning

Byggnaden är enkelt utformad samtidigt som den med sina sammansatta volymer och materialverkan uttrycker en medveten och tydlig formvilja och dess arkitektur medverkar till husets karaktär av blickfång och markör för torget och bostadsområdets centrum.

Husets exteriör är delvis bevarad men ändringar såsom de etappvisa tillbyggnaderna mot norr, igensättning och ombyggnad av skyltfönster och entrén mot öster liksom etableringen av solceller och skyltar av varierande slag har medfört en negativ påverkan på den ursprungliga karaktären.

Beskrivning

Byggnaden har en sammansatt volym med en utbredd lågdel och ett kraftigt uppskjutande sadeltak som markerar den innanförliggande hallen. Den ursprungliga delen av huset har en rektangulär planform men mot norr ansluter etappvis uppförda tillbyggnader från 1970-talet och senare.

Huset är anpassat efter topografin och en avtrappad tegelfasad följer den putsade sockeln. Mot norr är en nedgång samt gjuten trappa till källarvåningen.

Tegelfasaderna är av rött tegel med rullstensskift utmed takfoten – ett inslag som idag delvis är dolt av en sekundär, utskjutande plåtsarg. I fasad finns också dekorativa, murade luftintag. Huvudentrén är ombyggd och idag försett med ett utbyggt och uppglasat vindfång klätt med brun plåt.

Byggnadens lägre del har ett flackt sadeltak som bryts upp av den betydligt brantare delen vilken är avtäckt med bandplåt i en ljus kulör. Mot norr återfinns i det branta sadeltaket en fönsterslits med fönsterband avsedd att förse den inre hallen med dagsljus. Skyltfönstren mot söder är kraftigt ombyggda och till större delen igensatta men ett fönsterparti finns väster om vindfånget. Igensättningen är utförd med brun plåt och detsamma gäller östra fasadens entré- och fönsterparti vilket också är igensatt. Flera av byggnadens fönster är också igenmurade, däribland den fönsterrad som ursprungligen fanns utmed västra fasaden och som förr försåg delar av källaren med dagsljus. Bibehållna fönsteröppningar vilka bedöms ha originalfönster i trä är vidare försedda med sekundära galler i en röd kulör.

Utöver huvudentrén och källaringången finns även en ingång mot väster liksom entréer i tillbyggnaderna mot norr. Mot norr är också en bevarad lastkaj med vad som bedöms vara ett ursprungligt men något ombyggt skärmtak. Samtliga dörrar är utbytta.

Tillbyggnaderna är klädda med röd träpanel och försedda med svarta detaljer i plåt och trä.

Södra samt östra fasaden. Sedan uppförandet har flera skyltar tillkommit och den ursprungliga texten Brunnsbohallen finns inte kvar. I takfall mot söder har solceller etablerats.

Del av södra samt västra fasaden. Fasaderna i den ursprungliga delen är klädda med rött tegel, lika de omgivande flerbostadshusen.

Östra fasaden. Lågdelens röda tegelfasad och flacka tak står i skarp kontrast till det branta sadeltaket och dess ljusa plåtavtäckning. Mot norr är ett fönsterband utmed taknocken.

Byggnadens arkitektur uttrycker en tydlig formvilja som understryks av den ursprungliga markbeläggningens gestaltning.

Mot norr är huset etappvis tillbyggt med byggnadskroppar klädda av röd träpanel och med detaljer i en svart kulör.

I fasad förekommer murade luftintag och utmed takfoten är ett murat rullstensskift, mot gavlarna avtrappat för att följa takets lutning. Fönstergaller samt ståldörr utgör sekundära inslag.

Södra fasaden är delvis ombyggd med till större delen igensatta skyltfönster och med senare tillkommet vindfång.

Spritputsad sockel – original.

Fasader klädde med rött tegel – original. I bild är också igenmurade källarfönster.

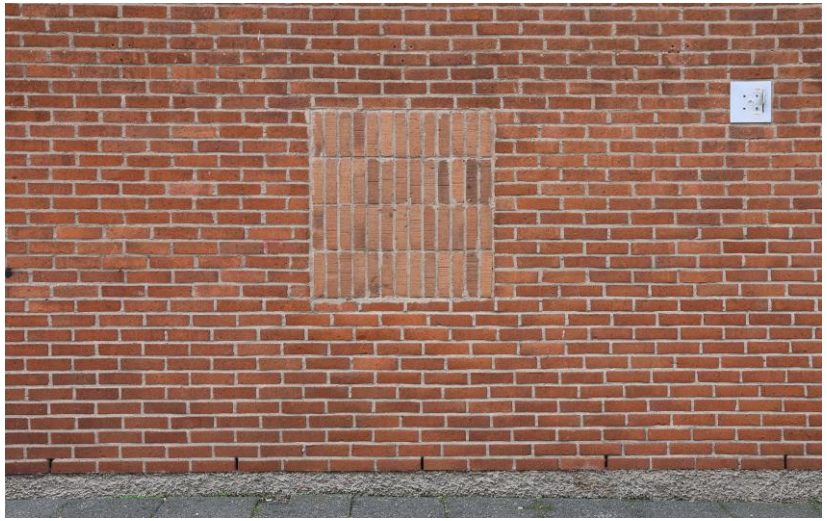

Mot öster är ytterligare ett igenmurat fönster.

Tillbyggnaderna mot norr har fasader klädda med röd träpanel.

Källaren kan fortfarande nås från en ingång mot norr.

Lastkaj med ursprunglig placering. Skärmtaket bedöms original men är troligen ombyggt i del mot gaveln.

F d panncentralen

Sammanfattning

Huset uppvisar en tidstypisk modernistisk arkitektur från 1960-talet som bedöms övervägande bevarad. Ändringar som medfört negativ påverkan på huset ursprungliga formspråk är bland annat sekundära plåtbeklädnader, fönster- och dörrbyten liksom justeringar av fönstren mot öster. Minskningarna av fönsteröppningarna mot detta väderstreck samt rivningen av skorstenen har dock medfört att möjligheten att utläsa byggnadens ursprungliga funktion som pannhus har begränsats i hög grad.

Beskrivning

Den före detta panncentralen och fritidsgården är uppförd i två våningar och har med sitt platta tak en lådliknande volym. Planformen är rektangulär med utskjutande partier i fasad mot norr och söder.

Sockeln utgörs av en betongsockel och fasaderna är övervägande klädda med rött tegel men det förekommer också dekorativa inslag av gjuten betong avsedd att imitera stående panel samt fjällpanel i fasad mot öster. Stående panel – men då i trä – återfinns också utmed takfoten i västra fasaden samt som beklädnad på skärmtaket.

Ursprungligen var pannhusdelen i den del som vetter mot öster och de stora fönster som då lät förbipasserande se maskineriet är idag ombyggda och ersatta av betydligt mindre fönster och de igensatta partierna är idag putsade respektive plåtbeklädda. I enlighet med nybyggnadsritningar var det tre, höga fönster med låg bröstning mellan murpelarna men pardörren i plåt som finns där idag och som bedöms original/äldre gör gällande att fönstret ovan denna från början var mindre än de två övriga. Ursprungliga plåtdörrar finns också i norra fasaden medan dörrpartiet mot väster är sekundärt men med skärmtak i original. I fasad finns också flera originalfönster i trä bevarade, däribland fönsterbandet mot väster. I fasad förekommer också utbytta fönster samt ventilationsöppningar som ersatts av fönsterpartier – dock i annan storlek än ursprunglig öppning. Några ventilationsöppningar med galler i original finns dock kvar.

På det platta taket återfinns de två lanterniner som gav dagsljus till interiören. Den murade skorstenen vilken var placerad fristående relaterat byggnaden är idag riven och rökgångens öppning i fasaden är idag igensatt och klädd med plåt.

Fasad mot öster. Ursprungligen skall det ha varit tre stora fönsterpartier mot detta väderstreck och innanför dessa syntes panncentralens maskineri. Pardörren till höger bedöms original/äldre varför det ursprungliga utförandet bör ha medfört ett mindre fönster ovan dörren relaterat de två övriga.

Östra samt norra fasaden. Fasaderna är klädda med rött tegel och har dekorativa inslag av formgjuten betong och panel. Fönsteröppningen med delvis plåtbeklädnad utgjordes tidigare av en öppning för ventilation.

I fasad är flera originalfönster i brunmålat trä. Vissa fönster har dekorativa inslag med stående träpanel.

Fasad mot väster med ursprunglig huvudentré men med utbytt dörrparti. Fönsterband med stående träpanel i original mellan fönsterpartierna. Panelen utmed takfoten och på skärmtaket bedöms också original.

Södra samt östra fasaden. Liksom mot norr har fasaden ett utskjutande parti och här fanns förr den murade skorstenen vilken revs 2018. Fönster- och dörrparti i den utskjutande delen är ombyggda och öppningen för skorstenens rökgång är igensatt och försedd med en plåtbeklädnad.

Detalj av västra fasadens fönsterband med höga, smala bågar.

Skärmtak – original.

Exempel på dörrparti i original.

Mot söder är samtliga fönsterpartier utbytta och ändrade.

Kulturhistorisk värdering

Kulturhistoriskt sammanhang/historisk kontext

1960-talet hör till de stora programmens tid – en tid då skalan i bostadsbyggandet ökade och då en industrialiserad byggproduktion slog igenom fullt ut. Lamellhus samt höga skivhus och punkthus var de vanligaste hustyperna och ett rationaliserat byggande medförde också introduceringen av nya fasadmaterial, däribland betongelement, olika typer av skivmaterial samt plåt. Samtidigt var alltjämt traditionella material som tegel och puts fortsatt vanliga. Det blev också vanligare att byggnadernas volymer betonades, husen blev generellt mer lådliknande med plattare tak och släta fasader. Mönstereffekter skapades genom upprepning av delar, såsom av fönster, balkonger och olika fasadmaterial. De storskaliga bostadsområdena krävde vidare arealer, något som ofta löstes genom att förlägga dem utanför stadskärnan, ofta på jordbruksmark som friköptes.

De bostadsområden som uppfördes under perioden utformades i enlighet med idén om boendemiljön som ett grannskap – där boende och andra väsentliga samhällsfunktioner såsom kultur, handel, barnomsorg och skola skulle samlas. Närheten till en kyrka var också viktig varför många stadsdelskyrkor byggdes under tiden. Underhand som alltfler blev bilburna utvecklades grannskapstanken och centrumanläggningarna anpassades efter bland annat områdets befolkningsstorlek och infrastruktur. Den ökade bilismen medförde också att bostadsområdena genomfördes med trafikseparering, de inre grönytorna skulle vara avskärmade från de trafikerade gatorna och parkeringar och garage förlades utanför bostadsbebyggelsen. Innan fjärrvärmeverkens utbyggnad var det vidare panncentraler som värmde upp bostäderna och i 1960-talets bostadsområden markerades deras betydelse ofta genom en medveten, arkitektonisk gestaltning.

Brunnsbo var den första delen av Backa som stadsplanerades efter detta ideal och det uppfördes som en grannskapsenhet vid mitten av 1960-talet. Bostadsbebyggelse i form av lamellhus, skivhus, punkthus och radhus byggdes, i flera fall ritade av namnkunniga arkitekter, varav några också stod bakom gestaltningen av det torg som anlades i områdets södra del. På torget återfanns vidare en separat saluhall liksom butiker i anslutande skivhusets bottenvåning. Ett mindre butiksområde förlades till områdets norra del och dit lokaliserades även den panncentral som skulle betjäna området med värme. Till området hörde även andra funktioner, såsom skola och barnomsorg och på torget uppfördes också en liten stadsdelskyrka.

Såväl saluhallen som den före detta panncentralen, som ursprungligen också utgjorde fritidsgård, ger möjlighet till inblick i det stadsplaneideal som rådde vid tiden. Panncentralen vittnar också om en teknisk aspekt, hur husen fick värme innan de stora fjärrvärmeverken byggdes ut.

Byggnad och arkitektur

Saluhallen

Saluhallen bedöms – i sin enkelhet – uppförd med en hög arkitektonisk ambition och tydlig formvilja och dess arkitektur och platsens öppenhet söderut medverkar till byggnadens karaktär av blickfång och markör för torget och bostadsområdets centrum.

Husets exteriör är delvis bevarad men ändringar såsom tillbyggnaderna mot norr, igensättning och ombyggnad av skyltfönster och entrén mot öster liksom etablering av solceller och andra skyltanordningar har medfört en negativ påverkan på den ursprungliga karaktären men den ursprungliga arkitekturen är alltjämt upplevbar.

F d panncentralen

Byggnaden uppvisar en modernistisk arkitektur, förankrad i 1960-talets formspråk. Ursprungligen hade den före detta panncentralen en tydlig funktionskaraktär men den var också gestaltad för att markera sin betydelse för området där de stora fönstren var avsedda att visa upp panncentralens maskineri.

Husets exteriör är arkitektoniskt övervägande bevarad och dess formspråk bedöms – trots ändringar – fortsatt upplevbar. Rivningen av skorstenen liksom minskningen av östra fasadens stora fönsterpartier har dock medfört att möjligheten att utläsa del av byggnadens ursprungliga funktion som pannhus och betydelse för området har begränsats i hög grad.

Sammanfattande värdering

Saluhallen

Saluhallen utgör en väsentlig del av det bostadsområde som uppfördes på 1960-talet och är en del av den medvetet gestaltade torgmiljön. Genom sitt intresseväckande formspråk – en utformning som också lyfter området arkitektoniskt och som står i kontrast till de enhetligt gestaltade flerbostadshusen som omger torget – är dess funktion som centrummarkör alltjämt upplevbar.

Byggnaden finns inte upptagen i stadens bevarandeprogram men är belägen i anslutning till bebyggelsemiljö som i programmet dels är särskilt utpekat (lamellhusen väster om torget samt kyrkan) och som är omnämnd som intressant (skivhus och punkthus vid torget) – bebyggelse som ingår i det sammanhang vari saluhallen ingår som en del.

Saluhallen bedöms uppfylla ett antal av de kriterier som är lyfta i Boverkets allmänna råd beträffande särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Dels då den belyser tidigare stadsbyggnadsideal samtidigt som den – i all sin enkelhet – uppvisar en hög ambitionsnivå med avseende på den arkitektoniska gestaltningen. Att den utgör del av bebyggelsemiljö som delvis bedömts särskilt värdefull av staden anses vidare förstärka dess värde relaterat Boverkets kriterier – något som ytterligare understryks av vad som fastslagits i en skrift om en av dess arkitekter Sven Brolid: ”Brunnsbohallen är anmärkningsvärt välbevarad, till skillnad mot liknande hallar i Västra Frölunda från samma tid” *(Sven Brolid Arkitektkontor 1948-1978 – Tiden och staden)*.

Ändringar som negativt påverkat karaktären medför dock att byggnaden i sin nuvarande utformning *i sig* inte bedöms kunna klassas som en sådan särskilt kulturhistoriskt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13§ plan- och bygglagen men för att den utgör *en väsentlig del* av en miljö som staden – i delar – fastslagit som särskilt värdefull.

Ur Boverkets byggregler:

> *En byggnad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs här om byggnader gäller även för bebyggelseområden.*

De ändringar som medfört mest påverkan på betydelsefulla fasader är vidare möjliga att justera med förhållandevis enkla medel – såsom genom återställande av skyltfönster och demontering av solceller på sadeltaket. Åtgärder som skulle

kunna medföra att byggnaden *i sig* skulle kunna klassas som en särskilt kulturhistoriskt värdefull byggnad.

Slutsatsen av genomförd utredning är att saluhallen – trots genomförda ändringar – har ett högt kulturhistoriskt värde och bör klassas om en särskilt kulturhistoriskt värdefull byggnad enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen.

F d panncentralen

Byggnaden finns inte upptagen i stadens bevarandeprogram och är inte som saluhallen på samma sätt belägen i anslutning till de bebyggelsemiljöer som är upptagna i programmet. Senare ändringar har vidare försvårat möjligheten att avläsa dess ursprungliga funktion och betydelse som panncentral. Sammantaget bedöms den inte uppfylla någon av Boverkets kriterier för att kunna klassas som en särskilt värdefull byggnad/del i miljö som avses i 8 kap. 13§ plan- och bygglagen. Däremot är dess ursprungliga arkitektur fortfarande upplevbar liksom dess arkitektoniska koppling till omgivande bostadsområde.

Slutsatsen av genomförd utredning är att före detta panncentralen främst har ett kulturhistoriskt värde genom sin delvis bibehållna 1960-tals arkitektur samt då den utgör en del av omgivande bostadsområde från samma tid.

Konsekvensbedömning

Saluhallen

Vid ett fullt genomförande av detaljplanen och tillhörande byggrätter rivs saluhallen.

Åtgärden bedöms medföra en **mycket stor konsekvens** för det kulturhistoriska sammanhanget (tidstypisk grannskapsenhet och bostadsområde/grannskapsenheten Brunnsbo) då möjligheten att utläsa och uppleva en väsentlig del av miljön genom en rivning av saluhallen försvåras på ett betydande vis.

Åtgärden bedöms vidare medföra en **mycket stor konsekvens** för den enskilda byggnaden då huset försvinner i sin helhet. Bedömningen avseende den enskilda byggnaden skall ses i relation till den kulturhistoriska värderingen i föregående kapitel.

F d panncentralen

Vid ett fullt genomförande av detaljplanen och tillhörande byggrätter rivs den före detta panncentralen.

Åtgärden bedöms medföra en **marginell konsekvens** för det kulturhistoriska sammanhanget (tidstypisk grannskapsenhet och bostadsområde/bostadsområdet Brunnsbo) då före detta panncentralens tidigare betydande funktion ej längre är avläsbar och värdet främst speglas av dess arkitektoniska koppling till omgivande kontext.

Åtgärden bedöms vidare medföra en **mycket stor konsekvens** för den enskilda byggnaden då huset försvinner i sin helhet. Bedömningen avseende den enskilda byggnaden skall ses i relation till den kulturhistoriska värderingen i föregående kapitel.

Källförteckning

Otryckta källor

Göteborgs stad, arkiv

Stadsplaner från 1960 och 1962

Bygglovshandlingar för Backa 1:3 och Backa 7:22

Tryckta källor och litteratur

Brolid, Mette & Caldenby, Claes, *Sven Brolid Arkitektkontor 1948-1978 Tiden och staden* (2001)

Göteborg bygger, Stadsbyggnadskontoret och GAKO (1965)

Göteborg – Att bygga staden (2003)

Upptäck Hisingen – Det moderna Göteborg (2008), Hansson Einar (red.)

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse del II och III (Göteborgs stads bevarandeprogram)

Fotografier, illustrationer

Källor till äldre fotografier, illustrationer mm anges i bildtext

Övriga fotografier är tagna av Anna Rodin, Lindholm Restaurering AB 2025